МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ЗАПОРІЗЬКА ПОЛІТЕХНІКА»

Кафедра «Фізичне матеріалознавство»
(найменування кафедри)

СИЛАБУС НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

ФІЗИКА КОНДЕНСОВАНОГО СТАНУ МАТЕРІАЛІВ

(назва навчальної дисципліни)

Освітня програма: Композиційні та порошкові матеріали, покриття
(назва освітньої програми)

Спеціальність: 132 Матеріалознавство
(найменування спеціальності)

Галузь знань: 13 Механічна інженерія
(найменування галузі знань)

Ступінь вищої освіти: бакалавр
(назва ступеня вищої освіти)

Затверджено на засіданні кафедри
Фізичне матеріалознавство
(найменування кафедри)

Протокол № 1 від 06 вересня 2021 р.

м. Запоріжжя 2021

1. Загальна інформація	
Назва дисципліни	Дисципліна **«Фізика конденсованого стану матеріалів»** відноситься до дисциплін циклу загальної підготовки; нормативної (обов'язкової) частини.
Рівень вищої освіти	Перший (**бакалаврський**) рівень
Викладач	**Ольшанецький Вадим Юхимович**, д.т.н., проф. кафедри «Фізичне матеріалознавство»
Контактна інформація викладача	Телефон кафедри: +380(61)769-82-82, телефон викладача: (050)5773153
Час і місце проведення навчальної дисципліни	Аудиторії кафедри «Фізичне матеріалознавство» згідно з розкладом
Обсяг дисципліни	Кількість кредитів – 4; загальна кількість годин – 120. Розподіл годин для студентів денного відділення: лекції – 28 годин; лабораторні – 14 годин; самостійна робота – 78 годин; для студентів заочного відділення: лекції – 6 години; лабораторні – 2 години; самостійна робота – 112 години. Вид контролю – екзамен.
Консультації	Згідно з графіком консультацій

2. Пререквізити і постреквізити навчальної дисципліни

Дисципліна **«Фізика конденсованого стану матеріалів»** базується на знаннях окремих розділів таких дисциплін, як "Фізика", "Хімія", "Металознавство", "Кристалографія і дефекти кристалічної будови", що обов`язково передують цьому курсу. Дисципліна складає необхідний фундамент для активного засвоєння таких дисциплін як "Фізичні властивості і методи дослідження матеріалів", "Механічні властивості матеріалів та конструкційна міцність виробів", для виконанні науково-дослідних та дипломних робіт.

3. Характеристика навчальної дисципліни

Завдання вивчення дисципліни «Фізика конденсованого стану матеріалів»: розвинення знань та практичних навичок студентів в опануванні основних теоретичних понять та їх використання в прикладних справах.

У результаті вивчення навчальної дисципліни студент повинен отримати:

загальні компетентності:

КЗ.01. Здатність до абстрактного мислення, аналізу та синтезу.

КЗ.03. Здатність вчитися і оволодівати сучасними знаннями.

КЗ.04. Здатність виявляти, ставити та вирішувати проблеми.

КЗ.05. Здатність приймати обґрунтовані рішення.

КЗ.06. Здатність до адаптації та дії в новій ситуації.

спеціальні (фахові) компетентності:

КС.05. Здатність застосовувати системний підхід до вирішення інженерних матеріалознавчих проблем.

КС.07. Здатність застосовувати знання і розуміння наукових фактів, концепцій, теорій, принципів і методів, необхідних для підтримки діяльності в сфері матеріалознавства.

КС.08. Здатність застосовувати знання і розуміння міждисциплінарного інженерного контексту і його основних принципів у професійній діяльності.

Очікувані програмні результати навчання:

ПРН1. Володіти логікою та методологією наукового пізнання.

ПРН2. Знати та вміти використовувати знання фундаментальних наук, що лежать в основі відповідної спеціалізації матеріалознавства, на рівні, необхідному для досягнення інших результатів освітньої програми.

ПРН4. Передавати свої знання, рішення і підґрунтя їх прийняття фахівцям і неспеціалістам в ясній і однозначній формі.

ПРН7. Володіти навичками, які дозволяють продовжувати вчитися і оволодівати сучасними знаннями.

ПРН8. Уміти застосовувати свої знання для вирішення проблем в новому або незнайомому середовищі.

4. Мета вивчення навчальної дисципліни

Мета вивчення дисципліни «Фізика конденсованого стану матеріалів»: створення наукової бази для успішного засвоєння багатьох науково-технічних курсів, що визначають необхідний фаховий рівень спеціальності «132 Матеріалознавство».

5. Завдання вивчення дисципліни

Розуміння в питаннях, що стосуються теоретичних розділів дисципліни. Орієнтування у складних питаннях взаємодії і перетворень дефектів атомної будови, фізичної термодинаміки, фізики поверхневих явищ, теорії дифузії, фізики кристалізаційних процесів, кінетики росту зерен тощо; знаходити логічні зв'язки між суто фізичними явищами і розв'язувати задачі теоретичного та прикладного напрямків; оцінювати можливий вплив спостерігаємих явищ на зміни структури і відповідно властивостей металів та сплавів.

6. Зміст навчальної дисципліни

Зміст курсу: дисципліна надає уявлення щодо основних теоретичних понять матеріалознавства та їх використання в прикладних справах.

Структура курсу:

1. Вступ. Конденсований стан речовини та міжатомні сили взаємодії.

2. Фізична термодинаміка твердих тіл (функції стану та параметри рівноваги термодинамічної системи; основні співвідношення; основне рівняння термодинаміки; вільна енергія Гіббса та Гельмгольца; види рівноваги; поняття термічної та конфігураційної ентропії; елементи геометричної термодинаміки; рівняння фазової рівноваги; правило фаз Гіббса; теоретична побудова діаграм фазової рівноваги сплавів; спінодальний розпад пересиченого розчину; модульовані структури).

3. Фізика поверхневих явищ (поверхневі явища в металах та сплавах; поверхневий тиск Лапласа та кристалоповерхневий тиск Вульфа; принцип Гіббса-Кюрі-Вульфа; фізична адсорбція; горофільні та горофобні адсорбати; ефект Ребіндера; рівняння Мак Ліна для зерномежевих сегрегацій домішкових або легувальних елементів).

4. Фізична теорія кристалізації (кристалізація в однокомпонентній та складній системі; її термодинамічні умови; фазові переходи І-го та ІІ-го роду; розмір та робота утворення критичного зародка; коалесценція (коагуляція) надлишкових фаз; ефект колоїдної рівноваги; кінетика кристалізаційних процесів; параметри кристалізації; принцип конкуруючих спроможностей реалізації фазового перетворення; правило сходинок Освальда).

5. Дифузія в металах і сплавах (самодифузія та гетеродифузія компонентів; І-ий та ІІ-ий закон Фіка; криві Матано; температурний коефіцієнти дифузії; види дифузій; формула Даркена; ефект Кіркендалла; механізми та види дифузії).

6. Пружні властивості та енергетика дислокацій і дислокаційних меж (види дислокацій, енергія різних типів дислокацій; дислокаційні джерела Франка-Ріда; розщеплення повних дислокацій в ГЦК та ОЦК-гратках та його енергетичні умови; розтягнуті дислокації; дислокаційні реакції; часткові дислокації Шоклі і Франка; вершинна часткова дислокація Шоклі та дислокаційний бар'єр Ломер-Коттрелла; домішкові атмосфери навколо ліній дислокацій; рух дислокацій в кристалах та перешкоди цьому рухові).

7. Фізичні основи міцності і пластичності (теоретична та реальна міцність кристалів; теорії зміцнення кристалів при наклепі; зміцнення металів при легуванні).

7. План вивчення навчальної дисципліни

№ тижня	Назва теми	Форми організації навчання	Кіль-кість годин
1	Вступ. Конденсований стан речовини та міжатомні сили взаємодії.	Лекції + самостійна робота	2 + 6
2-6	Фізична термодинаміка твердих тіл.	Лекції + лабораторна робота + самостійна робота	10 + 7 +29
7	Фізика поверхневих явищ.	Лекції + самостійна робота	4 + 4

8-10	Фізична теорія кристалізації.	Лекції + лабораторна робота + самостійна робота	5 + 2 +15
10-11	Дифузія в металах і сплавах.	Лекції + лабораторна робота + самостійна робота	2 + 1 + 5
11-14	Пружні властивості та енергетика дислокацій і дислокаційних меж.	Лекції + лабораторна робота + самостійна робота	6 + 3 + 13
14	Фізичні основи міцності і пластичності	Лекції + лабораторна робота + самостійна робота	1 + 1+ 6

8. Самостійна робота

№ з/п	Назва теми	Кількість годин
1	Види конденсованого стану речовини. Поняття близького та далекого порядків. Основні види міжатомних взаємодій у твердих тілах.	1
2	Потенціальна (конфігураційна) енергія реальних кристалічних речовин. Хімічна та пружна компоненти цієї енергії. Конфігураційна ентропія твердих однокомпонентних тіл з дефектами кристалічної будови.	3
3	Термодинаміка точкових дефектів та дефектів більшої мірності. Рівноважні та нерівноважні дефекти будови.	1
4	Дефекти пакування та їх взаємодія з атомами домішок або легувальних елементів.	1
5	Функції стану та параметри рівноваги термодинамічної системи. Основні співвідношення. Поняття хімічного потенціалу компонента системи. Оборотні та необоротні процеси. Поняття квазістатичного процесу. Основне рівняння термодинаміки (узагальнене рівняння I та II законів термодинаміки у диференціальній формі).	3
6	Вільна енергія Гіббса (або Гельмгольца) як універсальний критерій рівноваги відкритої термодинамічної системи. Види рівноваги та їх математичні умови. Ентропійне формулювання другого закону термодинаміки.	3
7	Термічні стани та термічна ентропія у статистичній трактовці Больцмана. Статистика Максвелла-Больцмана. Фактор Больцмана і сума станів (парціальна функція). Швидкість реакції (швидкість елементарного процесу) і час релаксації. Рівняння Ареніуса.	3
8	Теорії теплоємності Ейнштейна і Дебая для кристалічних речовин. Теплоємність фаз постійного та змінного складів. Правило Неймана-Копа.	1,5
9	Ентропія бінарного твердого розчину з випадковим розподілом атомів розчинної речовини. Ентропійна крива та її особливості.	1,5
10	Можливості і границі очищення металів від домішок. Метод зонного очищення Пфана.	1
11	Конфігураційна частина внутрішньої енергії твердого розчину. Знак і величина енергії змішання. Поняття ідеального, регулярного та іррегулярного твердих розчинів. Форми кривих внутрішньої енергії.	3
12	Вільна енергія твердих розчинів. F- (або G-) криві. Форма і поведінка F-кривих при змінюванні температури. Кривина F-кривих. Вільна енергія фазової суміші в аналітичній та геометричній трактовках.	3
13	Стабільний стан бінарного сплаву. Принцип загальної дотичної (принцип натягнутої струни). Елементи геометричної термодинаміки. Геометрична трактовка парціальних хімічних потенціалів. Вільні енергії, склад та концентраційні інтервали існування проміжних фаз.	3
14	Рівняння фазової рівноваги. Правило фаз Гіббса. Теоретична побудова діаграм фазової рівноваги (стану) сплавів. Залежність розчинності від температури. Форма ліній сольвусу первинних твердих розчинів. Експоненціальний закон розчинності компонентів в слабких розчинах.	3
15	Спінодальні криві (хімічна та когерентна спінодалі). Спінодальний розпад пересиченого розчину. Уява про модульовані структури. Амплітуда та довжина хвилі концентраційної модуляції. Максимальна температура мікророзшарування пересиченого розчину.	3

16	Поверхневі явища в металах та сплавах. Поверхневий тиск Лапласа та кристалоповерхневий тиск Вульфа. Теорема Вульфа щодо взаємного розміщення граней кристалу при встановленні механічної рівноваги з оточувальним середовищем. Принцип Гіббса-Кюрі-Вульфа. Рівноважний габітус і симетрія кристалів.	3
17	Фізична адсорбція. Рівняння Гіббса для адсорбції. Горофільні та горофобні адсорбати. Ефект Ребіндера. Рівняння Мак Ліна для зерномежових сегрегацій домішкових або легувальних елементів.	2
18	Кристалізація в однокомпонентній системі. Термодинамічні умови кристалізаційного процесу. Фазові переходи І-го та ІІ-го роду. Формування гомогенних зародків з позиції термодинаміки та молекулярно-кінетичної теорії. Розмір та робота утворення критичного зародка.	3
19	«Підкладочна» дія нерозчинних домішок (вкраплень надлишкових фаз). Крайовий кут «змочування» та співвідношення Юнга. Робота утворення гетерогенного зародка.	2
20	Поліморфні перетворення та їх причини.	0,5
21	Кристалізація у складній системі. Склад зародка у бінарній системі. Правило Томсона-Фрейндліха-Гіббса. Рівновага сферичної частинки фази виділення з насиченого розчину. Розмір критичного зародка у бінарній системі. Рушійна сила утворення зародка.	3
22	Коалесценція (коагуляція) надлишкових фаз. Ефект колоїдної рівноваги ансамблю рівнорозмірних сферичних частинок фази виділення з матрицею.	1,5
23	Кінетика кристалізаційних процесів. Параметри кристалізації та їх зв’язок з температурою переохолодження. Формула Холмогорова-Джонсона-Мейля.	1,5
24	Теорія побудови кривих ізотермічного розпаду пересичених розчинів. Загальна швидкість кристалізації. Сігмодальні криві та їх зв’язок з переохолодженням. Принцип конкуруючих спроможностей реалізації фазового перетворення. Правило сходинок Освальда.	3
25	Самодифузія та гетеродифузія компонентів. Ентропійний принцип дифузійного перемішування речовин. І-ий та ІІ-ий закони Фіка. Розв’язок другого рівняння Фіка та його аналіз. Криві Матано.	2,5
26	Температурний коефіцієнт дифузії. Парціальний та істинний коефіцієнти дифузії. Термодинамічний аналог статичного коефіцієнта дифузії. «Висхідна» дифузія.	1,5
27	Нерівноважна дифузія. Формула Даркена. Ефект Кіркендалла. Механізми та види дифузії.	1,5
28	Енергія різних типів дислокацій. Енергія дислокаційної межі та її залежність від кута дезорієнтації суміжних кристалів. Сила, що діє на одиницю довжини дислокаційної лінії.	2
29	Зв’язок між дотичним напруженням і радіусом кривини дислокаційного сегмента, що є закріпленим на своїх кінцях. Дислокаційні джерела (плоский та просторовий) Франка-Ріда.	2
30	Розщеплення повних дислокацій в ГЦК і ОЦК ґратках та його енергетичні умови. Розтягнуті дислокації та особливості їх пересування.	2
31	Дислокаційні реакції. Критерії Франка щодо цих реакцій. Часткові дислокації Шоклі і Франка. Вершинна часткова дислокація Шоклі та дислокаційний бар’єр Ломер-Коттрелла. Взаємодія повних паралельних дислокацій між собою та з атомами домішок.	3
32	Домішкові атмосфери навколо ліній дислокацій (пружні, хімічні та електричні).	1
33	Рух дислокацій у кристалах. Перешкоди цьому рухові з боку інших дислокацій. Перетворення одних дефектів будови в інші (іншої мірності). Енергетичні умови схлопування вакансійних дисків.	3
34	Теоретична та реальна міцність кристалів. Теорії зміцнення кристалів при наклепі (теорії Зегера, Гілмана та Кульман-Вільсдорф). Змінювання «тонкої» структури металів і сплавів, а також їх основних властивостей при підвищенні загальної густини дислокацій та інших дефектів будови.	2

35	Зміцнення металів при легуванні. Механізм подолання перешкод (бар'єрів) дислокаціями (модель Орована та інші).	2
36	Дислокаційні моделі механічного та дисперсійного старіння (твердіння). Деякі дислокаційні механізми утворення тріщин.	2
	Разом	78

9. Система та критерії оцінювання курсу

За результатами засвоєння дисципліни складається екзамен.

При оцінюванні враховуються усі види робіт, які виконуються студентами: виконання та захист лабораторних робіт; результати письмових відповідей на поставлені питання при рубіжних контролях; результати письмових відповідей при проведенні екзамену.

Для кінцевого контролю використовується наступна схема оцінювання розподілу балів (за засвоєння тем курсу) з отриманням підсумкової середньозваженої оцінки:

Поточне тестування та самостійна робота							Підсумковий тест (екзамен)	Сума
Змістовий модуль 1			Змістовий модуль 2				100	100
Т1	Т2	Т3	Т4	Т5	Т6	Т7		
15	60	25	25	20	40	15		

Т1, Т2 … Т7 – теми змістових модулів.

10. Політика курсу

У разі невідвідування занять з певних тем та несвоєчасного виконання розділів оцінка може знижуватись шляхом віднімання певної кількості балів у відповідності до вищевказаної таблиці. Зниження оцінки може бути скомпенсоване шляхом відпрацювання пропущених занять та виконання додаткових завдань.

Академічна доброчесність: студент повинен виконувати роботи самостійно, не допускається залучення при розв'язання індивідуальних завдань інших здобувачів освіти. У разі виявлення ознак плагіату робота не зараховується і дисципліна не вважається зарахованою.